

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 18 (1995)

Δελτίον ΧΑΕ 18 (1995), Περίοδος Δ'

Το Isa Kapisi Mescidi στην Κωνσταντινούπολη,
μονή του πατριάρχου Αθανασίου

Θανάσης ΠΑΠΑΖΩΤΟΣ

doi: [10.12681/dchae.1141](https://doi.org/10.12681/dchae.1141)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΠΑΠΑΖΩΤΟΣ Θ. (1995). Το Isa Kapisi Mescidi στην Κωνσταντινούπολη, μονή του πατριάρχου Αθανασίου. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 18, 39–48. <https://doi.org/10.12681/dchae.1141>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Το Isa Kapisi Mescidi στην Κωνσταντινούπολη, μονή
του πατριάρχου Αθανασίου

Θανάσης ΠΑΠΑΖΩΤΟΣ

Δελτίον ΧΑΕ 18 (1995), Περίοδος Δ' • Σελ. 39-48

ΑΘΗΝΑ 1995

ΤΟ ISA KAPISI MESCIDI ΣΤΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ, ΜΟΝΗ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

1. Τό Isa (ή Ese) Kapisi ή Manastir ή Ibrahim Pasa mescidi είναι γνωστό στον Ά. Πασπάτη, ο οποίος και δημοσίευσε σχέδιο του παραπάνω μνημείου. Γράφει: «Η μικρά εκκλησία αυτή κείται προς ανατολὰς τῆς συνοικίας τῶν Ἐξ Μαρμάρων. Πλησίον αὐτῆς ὑπάρχει καὶ ὁδὸς καλουμένη τῆς πύλης τοῦ Ἰησοῦ. Κεῖται δὲ πλησίον τοῦ τεμένου τοῦ Σανδζακδάρ, τῆς ποτὲ μονῆς τῶν Γαστριῶν. Εἶναι κτίριον ἀρχαιότατον, ἔχον ὀπισθεν αὐτοῦ κήπον ἐκτενῆ. Πιθανόν ὅτι ἦτο μονὴ ἢ εὐκτήριον μονῆς. Ὁ ἱερεὺς τοῦ τεμένου, μετὰ τοῦ ὁποίου εἰσῆλθον εἰς τὸν ναόν, μέ εἶπεν ὅτι πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς ἐκκλησίας ταύτης ὑπῆρχε πλάξ ἀρχαία ἐνεπίγραφος, ἣτις διὰ λόγους ἀγνώστους αὐτῷ ἐπετειχίσθη παρὰ τὴν δεξιὰν πλευρὰν τοῦ θυσιαστηρίου. Ἄνω τῆς καθολικῆς θύρας τοῦ ναοῦ, εἶναι κατηχούμενον μικρόν, ὑποκρατούμενον ὑπὸ στηλῶν ξυλίνων... Ὅτι ἦτο τὸ πάλαι ἐκκλησία, καταφαίνεται ἐκ τῆς βυζαντινῆς τοιχοποιίας καὶ τῆς ὁμοφώνου μαρτυρίας τῶν ἱερέων μουσουλμάνων καὶ χριστιανῶν γειτόνων»¹. Τὸ σχέδιο τοῦ Πασπάτη ἀποδίδει τὴν τότε ὑπάρχουσα κατάσταση μετὰ διάφορα παρακείμενα ὀθωμανικά κτίσματα· ὥστόσο, ἀποδίδει μετὰ σαφήνεια τὴν νότια καὶ τὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ-τεμένου (Εἰκ. 2).

Γιὰ πρώτη φορά, κάτοψη τοῦ μνημείου δημοσιεύουν οἱ M. Alpatov - N. Brunov², μετὰ ἀρκετὴν πιστότητα, κατὰ τὴν κρίση τοῦ T. Mathews³. Ἐπίσης σημαντικὴ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ καὶ ἡ κάτοψη (μετὰ σύντομη μελέτη) τοῦ A. M. Schneider⁴, τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς ὁποίας ἀμφισβητεῖ ὁ T. Mathews⁵. Στὴν πραγματικότητα κανένα σχέδιο δὲν ἀποδίδει πιστὰ τὴν κάτοψη τοῦ μνημείου· πληρέστερη δέδοται εἶναι ἡ πρόσφατη σχετικὴ μελέτη πού ἀφιέρωσε σὲ αὐτὸ ἡ κ. Y. Otügen⁶.

2. Εἶναι γνωστὸ ἀπὸ ὅλους τοὺς προηγούμενους μελετητὲς ὅτι ὁ ὑπὸ συζήτηση ναὸς ὁρίζεται πολὺ κοντὰ στὴ στήλη τοῦ Ἀρκαδίου καὶ πλησιέστερα στὸ τεῖχος τοῦ Κωνσταντίνου (Εἰκ. 1), ὅπως ἐπίσης εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ στήλη τοῦ Ἀρκαδίου ἦταν στημένη στὸν Ξηρόλοφο⁷. Ἡ περιοχὴ τοῦ Ξηρολόφου, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ στήλη τοῦ Ἀρκαδίου, εἶχε καὶ τὰ παρακάτω μνημεῖα, μετὰ δά-

ση τίς πηγές: τοὺς ναοὺς Ἅγιο Βαρισαβδᾶ, Ἅγιο Ἐλευθέριου, Ἅγιο Καλλίνικο, τῆς Θεοτόκου, τὴ μονὴ τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου καὶ τὸ μετόχι τῶν Ἰδῆρων⁸. Γιὰ τὸν Ἅγιο Βαρισαβδᾶ (πλησίον τοῦ Ξηρολόφου) ἔχουμε μίαν μαρτυρίαν τοῦ 12ου αἰ. καὶ τίποτε περισσότερον⁹. Ὁ Ἅγιος Ἐλευθέριος ὑπῆρξε παλαιοχριστιανικὸς ναὸς, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὴν κρίση τοῦ Janin «a disparu depuis longtemps et ne semble pas avoir laissé de traces»¹⁰. Τὸ εὐκτήριον τοῦ Ἀγίου Καλλινίκου ἀναφέρεται μίαν φορά ἀπὸ τὸν Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητο¹¹. Δύο φορές (9ος αἰ. καὶ περὶ τὸ 1200) ἀναφέρεται ὁ ναὸς τῆς Θεοτόκου¹². Γιὰ τὸ μετόχι τῆς μονῆς Ἰδῆρων τοῦ Ἀγίου Ὁρους στὴν Κωνσταντινούπολιν τίποτε περισσότερον ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ του στὰ μέσα τοῦ 11ου αἰ. δὲν εἶναι γνωστὸ¹³. Μένει νὰ ἐξετασθεῖ ἡ περίπτωσις τῆς μονῆς τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου.

Δύο ἔργα μετὰ τὸ Βίο τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου Ἀ' ἔχουν διασωθεῖ· τὸ ἓνα συντάχθηκε ἀπὸ τὸ μοναχὸ Θε-

1. Βυζαντιναὶ μελέται, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1877, σ. 361-363.

2. Une nouvelle église de l'époque des Paléologues à Constantinople, EO 24 (1925), 14-25.

3. T. Mathews, The Byzantine Churches of Istanbul, The Pennsylvania State University 1976, σ. 168.

4. Byzanz, IstF 8, Berlin 1936, σ. 5-7.

5. Mathews, ὁ.π., σ. 168.

6. Isa Kapi Mescidi und Medresesi in Istanbul, Bonn 1974.

7. Γιὰ τὰ βυζαντινὰ τοπωνύμια τῆς περιοχῆς αὐτῆς (Ἐξακίωνιον, Ξηρόλοφος) βλ. R. Janin, Constantinople byzantine (στό ἐξῆς: Constantinople), Paris 1964, σ. 28-29, 351-352, 439-340. Γιὰ τὸν Ξηρόλοφο καὶ τὸ Ἐξακίωνιο βλ. ἀκόμη R. Guillard, Études de topographie de Constantinople byzantine, II, Berlin-Amsterdam 1969, σ. 59-65.

8. R. Janin, Constantinople, σ. 439.

9. R. Janin, La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin. Première partie. Le siège de Constantinople et le patriarcat œcuménique. III. Les églises et les monastères (στό ἐξῆς: La géographie ecclésiastique), Paris 1969, σ. 57-58.

10. Ὁ.π., σ. 110.

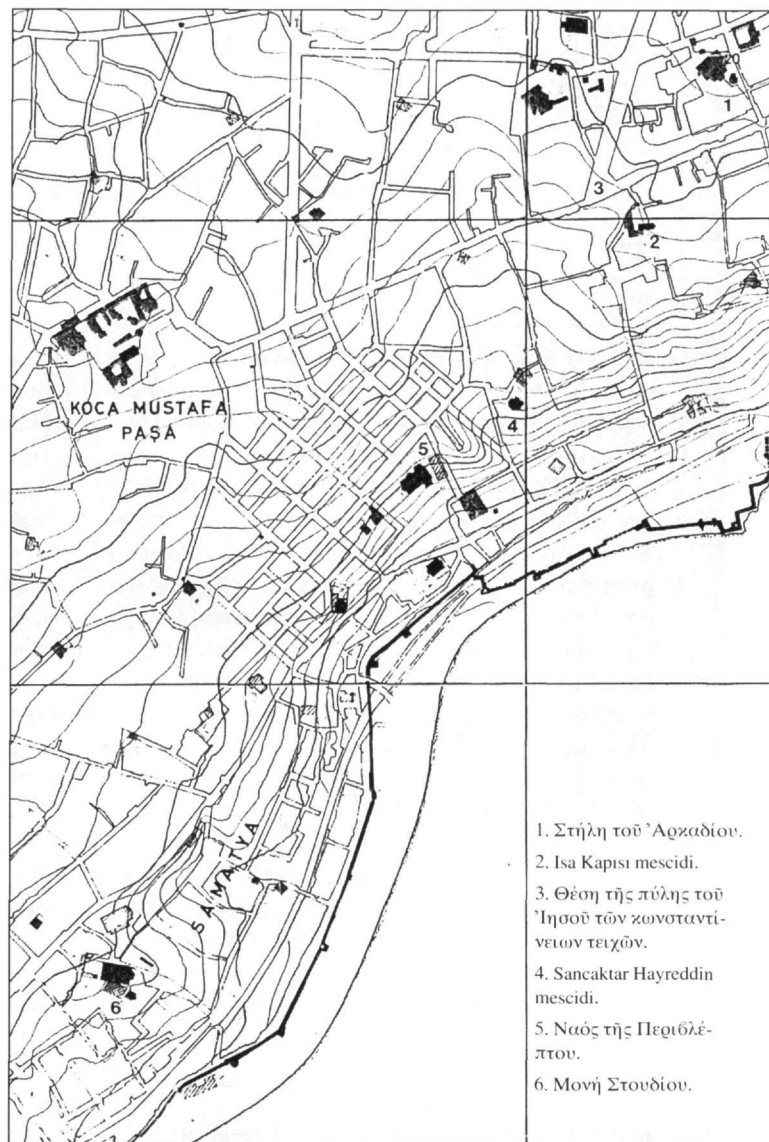
11. Ὁ.π., σ. 275.

12. Ὁ.π., σ. 199.

13. Ὁ.π., σ. 256.

όκτιστο Στουδίτη¹⁴ και τό άλλο από τόν Ἰωσήφ Καλόθετο¹⁵. Ὁ Βίος τοῦ Θεοκτίστου, μέ περισσότερες κατά γενική ὁμολογία ἱστορικές πληροφορίες, ἀναφέρει τά ἑξῆς: *κινεῖ μέν τήν τοῦ κρατοῦντος (Ἀνδρονίκου Β' τοῦ Παλαιολόγου) ψυχὴν... καί τοὺς διαβεδοημένους ἐπ' εὐσεβείᾳ... θεῖους ἄνδρας... τήν χρίσιν ἀσφαλῆ καί ἀνόθεντον θειοτέρα τινὶ ἐπιπνοίᾳ προσηλειφόντων καί συνδιασκεψάμενοι πάντες καί συμφρονήσαντες γέγονασι σύμψηφοι μιᾷ γνώμῃ... τὸν μέγαν καί πολλὸν ἐν ἀρεταῖς Ἀθανάσιον ἐκκαλοῦμενοι πρὸς τήν ὑψηλὴν τῆς Βασιλευούσης καθέδραν, καί προσίασι τούτῳ σὺν τοῖς φοιτηταῖς ἡσυχάζοντι παρὰ τὸν τόπον, ἔνθα νῦν τὸ ἱερὸν αὐτοῦ κατάκειται λείψανον· μετὰ γὰρ τὸ μεταναστεῦσαι τοῦ Γάνους καί τῆς ὀνομαζομένης Νέας Μονῆς οὐ πολλὴν ἐν τῷ μονυδρίῳ τοῦ ἁγίου Διομήδους χρόνον πεποίηκε καί μετewκίσθη πρὸς τὸν τόπον, ὅπου νῦν τὰ εὐαγγῆ αὐτοῦ σεμνεῖα καί μοναστήρια ἴδρυνται¹⁶. Σέ ἄλλο σημεῖο ἀναφέρει: «Ἐπεὶ δὲ καί μνημόσυνον τῆς ἐκείνου μεγαλοψυχίας ἔδει τῷ δέῳ καταληφθεῖναι, τί μᾶλλον ἔδει ἢ τοὺς ναοὺς τούτους, οὓς θεῷ τε ἡγείρε καί ἡμῖν, ἔργα μὴ σιωπῆς ἄξια, ..., ὧν ὁ μὲν ἀνείται τῇ ζωοποιῷ Τριάδι, ὁ δὲ τῷ ἐνὶ τῆς τριάδος σωτῆρι Χριστῷ, ἵνα καί τὸ ἱερὸν αὐτοῦ κατάκειται λείψανον· τῇ δὲ Παναχράντῳ τοῦ σωτῆρος μητρὶ ὁ ἕτερος, τοῖς δυοῖ Ταξιάρχαις τῶν ἄνω δυνάμεων ὁ λοιπός. οἱ καί τὸ μεσαιτάτον τῆς Βασιλευούσης ἐκληρώσαντο καί κατέχουσιν...¹⁷. Ἀπὸ τοῦ Βίου τοῦ Καλοθέτου μαθαίνουμε: Ἀὐτὸς δὲ τοῖς αὐτοῦ φροντιστηρίοις ἐνησυχάζει, ἅπερ ἐκ βάθρων χερσὶν ἰδίαις ἀγίαις καί τοῖς περὶ αὐτὸν ἀνήγειρε μαθηταῖς καί ναοὺς, τὸν μὲν τῇ θεῇ καί ζωαρχικῇ Τριάδι, τὸν δὲ τῷ ἐμῷ σωτῆρι Χριστῷ, ἕτερον δὲ τῇ θεομήτορι καί πανάγνῳ παρθένῳ καί ἄλλον τῷ Ταξιάρχῃ τῶν ἄνω δυνάμεων καί ἕτερον αὐτῆς τῇ Θεοτόκῳ, ὁ δὲ φροντιστήριόν ἐστιν εἰς καταγωγὴν καί ἀσκήσιν μοναζουσῶν γυναικῶν¹⁸.*

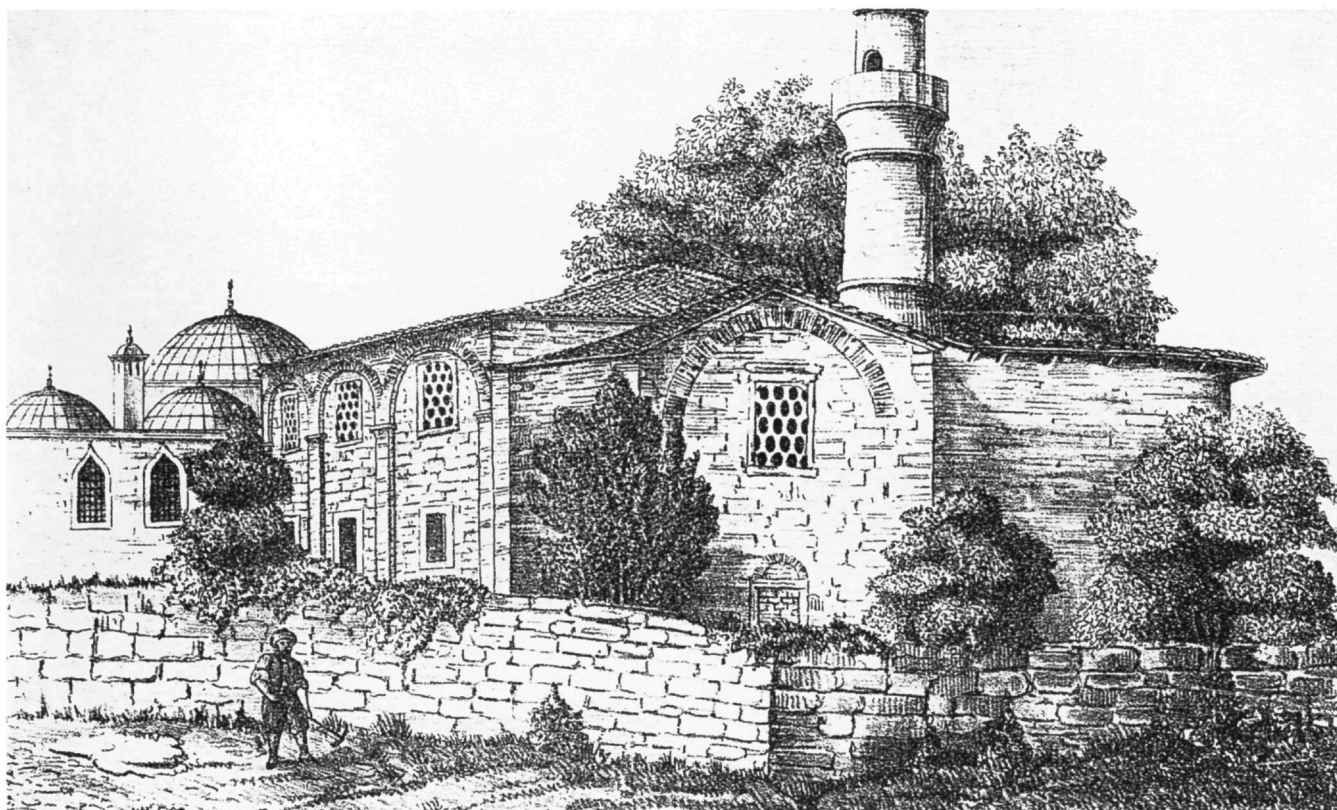
Τὰ γεγονότα που ἀναφέρει τὸ πρῶτο ἐδάφιο τοῦ Βίου τοῦ Θεοκτίστου ἐγίναν πρὶν ἀπὸ τὴν πρώτη ἐνθρόνιση τοῦ Ἀθανασίου στὰ 1289¹⁹. Ὁ Ἀθανάσιος, μετὰ τῇ Θεσσαλονίκῃ, τῇ μονῇ Ἑσφιγμένου, τὸ Λάτρος, τῇ μονῇ τοῦ Ἀγίου Αὐξεντίου καί Γαλήσιον²⁰, κατέληξε στὴ Νέα Μονὴ τοῦ Γάνους, πιθανότατα κοντὰ στό Πάνιον. Ἐγκαταλείπει τῇ Νέᾳ Μονῇ καί ἔρχεται μέ τῇ συνοδείᾳ του στό μονύδριο τοῦ Ἀγίου Διομήδους στήν Κωνσταντινούπολη²¹. Στὸ μονύδριο τοῦ Ἀγίου Διομήδους μένει γιὰ μικρὸ διάστημα, πρὶν ἐγκατασταθεῖ στὴ μονὴ πού ὁ ἴδιος ἔκτισε. Ἐχει σημασία νὰ γνωρίζουμε πότε ἀκριδῶς ἔγινε ἡ εἴσοδος τοῦ Ἀθανασίου στήν Κωνσταντινούπολη, γιατί αὐτὴ καί τὸ ἔτος ἐκλογῆς του σὲ πατριάρχη θὰ ὀρίζαν τὴν περίοδο ἀνέγερσης τῆς μονῆς του. Ὅπως δὲ ποτε το 1289 ἀποτελεῖ ἓνα ὄριο. Ἡ Α.-Μ. Μ. Talbot, μέ βάση τὸν Γεώργιο Παχυμέρη, κατα-

Εἰκ. 1. Γενικὸ τοπογραφικὸ τῆς περιοχῆς τοῦ Isa Kapisi mescidi (ἀπὸ τὸ Bildlexikon zur Topographie Istanbuls)

λήγει ὅτι ἡ εἴσοδος τοῦ Ἀθανασίου ἐγίνε λίγο μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου (1282) καί πρὶν ἀπὸ τὴ Σύνοδο τῶν Βλαχερνῶν (1285)²².

Ὁ Βίος τοῦ Θεοκτίστου μᾶς παραδίδει τά ὀνόματα τεσσάρων ναῶν πού ὁ πατριάρχης Ἀθανάσιος ἔκτισε στό μεσαιτάτον τῆς Βασιλευούσης: τῆς Ἀγίας Τριάδος²³, τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ²⁴, τῆς Θεοτόκου Παναχράντου²⁵ (Θεομήτορος καί Πανάγνου Παρθένου κατὰ τὸν Ἰωσήφ Καλόθετο) καί τῶν Ταξιάρχων²⁶ (Ταξιάρχου κατὰ τὸν Καλόθετο). Ὁ ἴδιος τάφηκε στό ναὸ τοῦ Σωτῆρος. Ὁ Ἰωσήφ Καλόθετος προσθέτει στὴ

Εικ. 2. Τό Ισα Καρίσι mescidi κατά τό σχέδιο τοῦ Ἀ. Πασπάτη.

δραστηριότητα τοῦ Ἀθανασίου ἀκόμη ἓνα ναό Θεοτόκου, καθολικό γυναικείας μονῆς²⁷. Ἐνα μεταγενέστερο ἔγγραφο τοῦ πατριάρχη Νείλου Α', τοῦ 1383, μάς πληροφορεῖ ὅτι ἡ μονή τοῦ πατριάρχη Ἀθανασί-

14. Τό κείμενο δημοσίευσε ὁ Α. Papadopoulos-Kerameus, *Zitje dvuch veselenskich patriarchov XIV v. Svv. Afanasia I i Isidora I*, *Zapiski Ist.-filol. Fakulteta St. Peterburgskago Universiteta* 76 (1905), σ. 1-51. Ἡ Α.-Μ. Μ. Talbot, *The Correspondence of Athanasius I, Patriarch of Constantinople: Letters to the Emperor Andronicus II, Members of the Imperial Family, and Officials*, DOT 3, Washington, D.C. 1975, σ. XV σημ. 1, ἀναφέρει τόν Θεόκτιστο Στουδίτη ὡς συντάκτη τοῦ παραπάνω Βίου.

15. Τό Βίο τοῦ Ἀθανασίου, συντεταγμένο ἀπό τόν Καλόθετο, δημοσίευσε ὁ Ἀρχ. Ἀθανάσιος Παντοκρατορινός, *Βίος καί πολιτεία Ἀθανασίου Α'*, *Θρακικά* 13 (1940), σ. 56-107· νεότερη ἐκδοση στοῦ Δ. Τσάμη, *Ἰωσήφ Καλοθέτου Συγγράμματα (Θεσσαλονικεῖς Βυζαντινοί Συγγραφεῖς, 1)*, *Θεσσαλονίκη* 1980, σ. 453-502.

16. Papadopoulos-Kerameus, ὁ.π., σ. 21.

17. Ὁ.π., σ. 48.

18. Ἀρχ. Ἀθανασίου Παντοκρατορινοῦ, ὁ.π., σ. 95, καί Τσάμης, ὁ.π., σ. 491.

19. Γιά τόν πατριάρχη Ἀθανάσιο καί τό ἔργο του βλ. Α.-Μ. Μ. Talbot, *The Patriarch Athanasius (1289-1293; 1303-1309)*, DOP 27 (1973), σ. 11-28, καί ἡ ἴδια, *The Correspondence of Athanasius I*,

ὁ.π., σ. XV-XXVII. Γιά τά πατριαρχικά γράμματα τοῦ Ἀθανασίου βλ. V. Laurent, *Les registres des actes du patriarcat de Constantinople. IV. Les registres de 1208 à 1309*, Paris 1971, σ. 338-347 καί 372-559.

20. Papadopoulos-Kerameus, ὁ.π., σ. 4-21. Γιά τό Λάτρος, τή μονή τοῦ Ἁγίου Αὐξεντίου καί Γαλήσιον βλ. σχετικά λήμματα στό R. Janin, *Les églises et les monastères des grands centres byzantins*, Paris 1975.

21. Τό μαρτύριο τοῦ Ἁγίου Διομήδους, γνωστό ἤδη ἀπό τόν 6ο αἰ., βρισκόταν κοντά στή Χρυσή Πύλη, βλ. Janin, *La géographie ecclésiastique*, σ. 95-97. Ὁ Janin, ὁ.π., σ. 96, συνάγει τό συμπέρασμα, μέ βάση τό ὑπό συζήτηση ἐδάφιο, ὅτι τό λείψανο τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου τοποθετήθηκε κατ' ἀρχήν στή μονή τοῦ Ἁγίου Διομήδους καί στή συνέχεια στή δική του μονή, πράγμα ὃχι βέβαια ὀρθό, ὅπως φαίνεται ἀπό τό κείμενο. Ὁ Γεώργιος Παχυμέρης, *De Michaele et Andronico Palaeologis*, II, Bonn 1835, σ. 108, ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος Β' Παλαιολόγος φρόντισε νά μείνει ὁ Ἀθανάσιος στή μονή τοῦ Μεγάλου Λογαριαστοῦ. Ἡ μονή αὕτη, ἀγνωστή ἀπό ἄλλη πηγή (βλ. Janin, *La géographie ecclésiastique*, σ. 331), θά μπορούσε ἴσως νά ταυτισθεῖ μέ τόν Ἅγιο Διομήδη.

22. *The Correspondence of Athanasius I*, ὁ.π., σ. XVIII.

23. Janin, *La géographie ecclésiastique*, σ. 487.

24. Ὁ.π., σ. 504.

25. Ὁ.π., σ. 215.

26. Ὁ.π., σ. 481.

27. Νά παρατηρήσουμε ἐδῶ ὅτι ὁ Ἰωσήφ Καλόθετος ἀντιγράφει σέ πολλά τόν Θεόκτιστο Στουδίτη, τοῦ ὁποῦ ὁ προγενέστερος ἀπό τοῦ Καλοθέτου Βίος εἶναι ἀμεσότερος καί περιέχει σημαντικές

Εἰκ. 3. Isa Kapisi mescidi. Ὁψη τοῦ νότιου τοίχου (φωτ. R. Ousterhout).

ου ἦταν διπλή, ἀνδρῶα καὶ γυναικεία²⁸, κάτι πού καί ἀπό τό Βίο τοῦ Θεοκτίστου φαίνεται²⁹. Ἀπό τά ἐδάφια ἄρουν οὖν ὁ θέλων κύκλω τοὺς ὀφθαλμούς σου καὶ θέασαι τὰ λογικὰ πρόβατα τὰ ἐν τοῖς εὐαγέσι σεμνεῖοις, οἷς συνεστήσατο ἀνλίζόμενα, ὑπὸ μίαν ποιμήνην καὶ ποιμένα θεοφιλῶς ποιμενόμενα³⁰, καὶ μετῴκηθη (ὁ Ἀθανάσιος) πρὸς τὸν τόπον, ὅπου νῦν τὰ εὐαγγέλιον αὐτοῦ σεμνεῖα καὶ μοναστήρια ἱδρύται³¹ συνάγεται ὅτι τὰ σεμνεῖα καὶ μοναστήρια τοῦ Ἀθανασίου βρῖσκονταν σέ ἓναν τόπο καὶ εἶχαν ἓναν ἡγούμενο. Ὡστόσο, φαίνεται παράδοξο νά ὑπῆρχαν πέντε διαφορετικές μονές στὸν ἴδιο τόπο (Ἀγίας Τριάδος, Σωτήρος, δύο τῆς Θεοτόκου, Ταξιαρχῶν ἢ Ταξιάρχου)· πιθανότερο εἶναι νά ὑπῆρχαν μόνο δύο (ἀνδρῶα καὶ γυναικεία), ἡ μία κοντά στήν ἄλλη, καὶ φυσικά μέ χωριστούς κοιτῶνες μοναχῶν καὶ μοναζουσῶν. Ἄν τὸ ἀνδρῶο καὶ τὸ γυναικεῖο σεμνεῖο δέν ἦταν κοντά τό ἓνα στό ἄλλο, ἀρχίζει νά γίνεται ἀκατανόητη ἡ πληροφορία γιὰ ὑπαρξη κοινού ἡγουμένου σέ μοναχοὺς καὶ μοναχές, ὁ ὁποῖος, ὅπως ἦταν φυσικό, ἔπρεπε νά καθορίζει τὴν τάξη σέ συνάξεις καὶ λειτουργίες τῆς κοινότητος. Ἄν δεχθοῦμε ὅτι, στὸν ἴδιο τόπο, δύο ἀπὸ τοὺς πέντε (τέσσερις, ἴσως, στήν πραγματικότητα) ἀναφερόμενους να-

οὺς ἦταν καθολικά (ἀπὸ τὸν Ἰωσήφ Καλόθετο μαθαίνουμε τὸ ὄνομα τοῦ καθολικοῦ τῶν μοναστηρίων) καὶ οἱ ὑπόλοιποι κοινὰ παρεκκλήσια, τότε θά μπορέσουμε νά κατανοήσουμε, μέσα ἀπὸ τίς γενικότητες καὶ ἀοριστίες τῶν δύο βιογράφων, τὴ μορφή τοῦ χώρου τῶν σεμνεῖων τοῦ Ἀθανασίου· γιὰ τὸ πότε κτίσθηκαν τὰ τρία παρεκκλήσια καμιά ἀπάντηση δέν ὑπάρχει. Γνωρίζουμε μόνο ὅτι λίγο μετὰ τὸ 1282 καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 1289 ὑπῆρχε τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς.

Τὸ πιὸ ἐνδιαφέρον σημεῖο τῆς ἀναζήτησής μας εἶναι ποῦ περίπου ἔκτισε τὴ μονή του ὁ μοναχὸς ἀκόμη Ἀθανάσιος. Ἀπὸ τοὺς δύο συγγραφεῖς τοῦ Βίου δέν μαθαίνουμε τίποτε. Μᾶς πληροφορεῖ ὅμως ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς ὅτι βρισκόταν *περὶ τὸν Ξηρόλοφον*³². Ἀπὸ τὸν Ἰγνάτιο Smolianin μαθαίνουμε τὰ ἑξῆς: «Στίς 30 (Ἰουλίου 1389) ὁ πατριάρχης εὐλόγησε τὸν ἐπίσκοπο Μιχαήλ καὶ στή συνέχεια πῆγαμε στό μοναστήρι τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου τοῦ πατριάρχου, στὸν ὁποῖο ἡ Θεοτόκος ἔδωσε τὴν ποιμαντικὴ ράβδο, καὶ φιλήσαμε τὸ λείψανό του. Ἀπὸ ἐκεῖ πῆγαμε στήν Περίδλεπτο καὶ φιλήσαμε πολλὰ λείψανα...»³³. Ὁ Ἰγνάτιος καταγράφει μέ ἡμερολογιακὴ δομὴ τίς ἐπισκέψεις του σέ ναοὺς, συνήθως ἓναν ἀνὰ ἡμέρα· ἐξάλλου οἱ ἀποστά-

Εἰκ. 4. Isa Kapısı meschidi. Γενική ἄποψη ἀπὸ ΝΑ. (φωτ. R. Ousterhout).

σεις στήν Κωνσταντινούπολη εἶναι μεγάλες. Στήν περίπτωση τῆς μονῆς τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου συνεχίζει τή διαδρομή καί ἐπισκέπτεται τήν Περιδύλεπτο. Ὡς ἀρα οἱ δύο μονές βρίσκονταν κοντά ἢ μία στήν ἄλλη³⁴. Ἐπανερχόμενοι στό Βίο τοῦ Θεοκτίστου σημειώνουμε τή μαρτυρία τοῦ τελευταίου ὅτι κάποιες πληροφορίες πού μεταφέρει τοῦ τίς ἔδωσε «ὁ τῆς Περιδύλεπτου θυρωρός, ὁ μοναχός Ἰωσήφ»³⁵. Δηλαδή ὁ Θεοκτίστος ἐπικαλεῖται τή μαρτυρία μοναχοῦ, ὁ ὁποῖος ζοῦσε πλησιέστερα στή μονή τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου καί πρέπει νά ἦταν γνώστης τῶν γεγονότων. Ἐπίσης σέ δύο ἄλλες περιπτώσεις ἐπικαλεῖται τή μαρτυρία μοναχῶν τῆς μονῆς τοῦ Στουδίου³⁶, κοντινῆς τόσο πρὸς τό πρῶτο κατάλυμα τοῦ Ἀθανασίου στήν Κωνσταντινούπολη, δηλαδή τό μονύδριο τοῦ Ἁγίου Διομήδους, ὅσο καί πρὸς τή μονή τῆς Περιδύλεπτου. Ἡ θέση τῆς

πληροφορίες γιά τόν Ἀθανάσιο· βλ. Τσάμης, ὁ.π., σ. 427-428. Ὁ Βίος πού συνέγραψε ὁ Καλόθετος ἔχει ἐγκωμιαστικό καί διδακτικό χαρακτήρα, γι' αὐτό καί λείπει τό ἐνδιαφέρον γιά ἱστορικές πληροφορίες. Ὡς ἐτσι δέν γνωρίζω ἂν ὁ Καλόθετος μεταφέρει μία πραγματική κατάσταση σχετικά μέ τήν οἰκοδομική δραστηριότητα τοῦ πατριάρχη. Φαίνεται περίεργο πῶς ὁ Καλόθετος γνωρίζει γιά πέντε ναούς καί ἡ πηγή του, ὁ Θεοκτίστος Στουδίτης, ἀναφέ-

ρει τέσσερις. Ἀπό τοὺς τέσσερις ναούς τοῦ Θεοκτίστου κάποιος, πράγματι, πρέπει νά ἦταν καθολικό τοῦ γυναικείου σεμναίου. Μήπως ἀπό τόν Καλόθετο μαθαίνουμε τό ὄνομα τῆς γυναικείας μονῆς (Θεοτόκου) καί ἀπό τόν Θεοκτίστο τόν πραγματικό ἀριθμό νῶν πού ἔκτισε ὁ Ἀθανάσιος;

28. Μ.Μ. II, σ. 80-83. Γιά τό ἴδιο ἔγγραφο βλ. J. Darrouzès, Les registes des actes du patriarcat de Constantinople. VI. Les registes de 1377 à 1410, Paris 1979, ἀριθ. 2754.

29. Παπαδόπουλος-Κεράμευς, ὁ.π., σ. 42· «ἀλλά καί μονάστρια δύο ἐκ τοῦ παρθενῶνος τῶν γυναικῶν...». Βλ. καί τίς ἀπόψεις τοῦ J. Pargoire, Les monastères doubles chez les Byzantins, EO 9 (1906), σ. 25, γιά τή μονή τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου.

30. Ὁ.π., σ. 36.

31. Ὁ.π., σ. 21· βλ. ἀκόμη Janin, La géographie ecclésiastique, σ. 10.

32. Nicephori Gregorae, Byzantina Historia, ἔκδ. L. Schopen, Bonnæ 1829, σ. 191, 216, 258. Μία ἀκόμη πληροφορία ἀπό τό Βίο τοῦ πατριάρχου Ἰσιδώρου γιά ὑπαρξή κοντά στή μονή ἑνός τόπου μέ τό ὄνομα Καταφυγή, Παπαδόπουλος-Κεράμευς, ὁ.π., σ. 137, δέν βοηθεῖ στόν τοπικό προσδιορισμό τῆς μονῆς· γιά τήν Καταφυγή βλ. Janin, Constantinople, σ. 369.

33. G. Majeska, Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries, DOS 19, Washington 1984, σ. 96.

34. Βλ. καί Majeska, ὁ.π., σ. 276.

35. Παπαδόπουλος-Κεράμευς, ὁ.π., σ. 18.

36. Ὁ.π., σ. 6, Ἱερόθεος γάρ ὁ πρεσβύτερος τῶν Στουδίων μοι διηγήσατο... καί σ. 35, ὁ Κωνσταντῖνος Ἀγάθων μοι διηγήσατο... κατελεγμένους... τῆς εὐαγοῦς τῶν Στουδίων λαύρας.

Περιδoléπτου (Sulu manastir)³⁷, κοντά στη μονή Στουδίου και του Ἀγίου Ἀνδρέου ἐν τῇ Κρίσει³⁸, εἶναι γνωστή. Τό Isa (ἢ Ese) Kapisi mescidi ἀπέχει ἀπὸ τὴν Περιδoléπτο περίπου 400 μ. Στό μεσοδιάστημα παρεμβάλλεται τό γνωστό σήμερα ὡς Sancaktar Hayreddin mescidi, παλαιοχριστιανικό κτίσμα, ἀμφίβολης λειτουργίας (ναός ἢ ταφικό κτίσμα) καὶ ἀμφίβολης βυζαντινῆς ὀνομασίας (μονὴ Γαστρίων;)³⁹.

Μία τρίτη καὶ ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρουσα πηγὴ γιὰ τό ἴδιο θέμα εἶναι ἡ Διήγηση τῆς μεταφορᾶς τῶν λειψάνων τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν εἰς τὴν Βενετία⁴⁰. Τό ὅτι οἱ Βενετοὶ θεώρησαν τό λείψανον τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως σάν νά ἦταν τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας εἶναι ἓνα θέμα τό ὁποῖο ἔχει ἀποδείξει ἱκανοποιητικά ὁ D. Stiernon⁴¹. Σύμφωνα μέ τή Διήγηση ὁ Βενετός ἔμπορος D. Zottarello μέ τή βοήθεια ἑνός μαραγκοῦ, καλοῦ γνώστη τῆς Πόλης, ὁρῆκε τό λείψανον τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου σέ ἕναν ἐγκαταλειμμένο ναό «alla parte extrema della terra», μέσα σέ ξύλινο φέρετρο, καί τό μετέφερε στό πλοῖο του. Τό γεγονός αὐτό ἐγινε τό Δεκέμβριο τοῦ 1454. Πρίν πάει εἰς τὴν Βενετία ὁ D. Zottarello ἔγραψε γιὰ τό εὑρημά του στίς μοναχούς τῆς Santa Croce de la Giudecca, ὅπου ἤθελε νά δωρίσει τό λείψανον. Οἱ μοναχοί ἀναφέρουν τά σχετικά στόν πατριάρχη τῆς Βενετίας Lorenzo Justiniani, ὁ ὁποῖος καί ἀναζήτησε στό ποίμνιό του ἄνθρωπο πού θά βεβαίωνε γιὰ τή γνησιότητα τῆς πληροφορίας. Βρέθηκε ἓνας κουρέας Ἰακώβος, ὁ ὁποῖος ἔζησε στήν Κωνσταντινούπολιν δεκαοκτώ χρόνια καί γνώριζε πολύ καλά γιὰ τό λείψανον ἐξ αἰτίας τῆς μεγάλης φιλίας του μέ τόν καλόγερο τοῦ ναοῦ, ὅπου φυλασσόταν τό λείψανον⁴². Στό ἐρώτημα τοῦ Justiniani, σέ ποιά περιοχὴ τῆς Κωνσταντινούπολης βρισκόταν τό λείψανον, ὁ κουρέας ἀπάντησε, «che in greco la si chiama Acsirolafo, dove e una colonna altissima hystoriada (στήλη τοῦ Ἀρκαδίου), como e quella de Roma; da un'altra banda e un loco che si chiama Cristo in croce, daltra banda è Sancto Athanasio, et tuta questa contrada se dimanda Acsirolafo». Στό ἐρώτημα τοῦ πατριάρχου ἂν ὑπῆρχαν πολλές ἐκκλησίες στήν ἴδια περιοχὴ, ὁ κουρέας ἀπάντησε ὅτι ὑπῆρχαν ἑξι-ἑπτὰ ἐρειπωμένες, μεταξύ τῶν ὁποίων «e quella di misier Sancto Athanasio e intra queste, et il suo corpo herra in una capella coperta de piombo in una cassa de legno depenta». Μετά τή μεταφορὰ τοῦ λειψάνου εἰς τὴν Βενετία ἀκολούθησε ἡ κατ' ἀντιπαράσταση μέ τόν κουρέα Ἰακώβον ἐξέταση τοῦ μαραγκοῦ, βοήθου τοῦ Zottarello, ἀπὸ τόν πατριάρχη Justiniani. Οἱ ἀπαντήσεις τοῦ μαραγκοῦ ἦσαν ὅμοιες μέ τοῦ κουρέα.

Εἶναι ἡ δεύτερη φορά πού μαθαίνουμε ὅτι ἡ μονὴ τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου βρισκόταν στόν Ξηρόλοφο καί κάπου κοντά εἰς τὴν στήλιν τοῦ Ἀρκαδίου. Ἡ παρα-

στατική ἀφήγηση τοῦ κουρέα Ἰακώβου, ἀφήνει ὥστόσο κενά, ὅπως συμβαίνει πολλές φορές σέ περιγραφές μέ τή ζωηρότητα καί ἀοριστία τοῦ προφορικοῦ λόγου. Ἀπὸ τίς δύο προτάσεις «Acsirolafo, dove e una colonna altissima hystoriada...; da un'altra banda e un loco che si chiama Cristo in croce, daltra banda è Sancto Athanasio» δέν προκύπτει ἀπαραίτητα ὅτι οἱ τοπικοὶ προσδιορισμοὶ «da un'altra banda» «daltra banda» ὀρίζουν τὴν τοποθεσίαν Cristo in croce καί τὸν Sancto Athanasio ἀπὸ τὴν μία καί τὴν ἄλλη πλευρὰ τῆς columna hystoriada⁴³. Στίς δύο προτάσεις θά μπορούσε κάλλιστα νά δοθεῖ καί ἡ ἐρμηνεία «... στόν Ξηρόλοφο, ὅπου ὑπάρχει ἓνας παλαιός ἱστορημένος κίονας· ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ (ἀπέναντι τῆς columna hystoriada) ὑπάρχει ἓνας τόπος πού ὀνομάζεται τοῦ Ἑσταυρωμένου Χριστοῦ ἀπὸ τὴν μιὰ καί ἀπὸ τὴν ἄλλη εἶναι ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος».

3. Τό Isa (ἢ Ese) Kapisi mescidi βρίσκεται δίπλα στό τεῖχος τοῦ Κωνσταντινίου καί κοντά σέ πύλη, γιὰ τὴν ἀρχική ὀνομασία τῆς ὁποίας οἱ γνώμες διίστανται⁴⁴. Ἡ πλέον ἀποδεκτὴ ὀνομασία τῆς στό Βυζάντιο, μέχρι τὰ χρόνια τοῦ Chr. Buondelmonti (1422), ὁ ὁποῖος τὴν ἀναφέρει ὡς porta antiquissima pulchra, ἦταν Παλαιὰ Πόρτα κατὰ τὸν Schneider⁴⁵ ἢ πύλη τοῦ Ἑξακιωνίου κατὰ τὴν Y. Otüken⁴⁶. Ὁ Ἀ. Πασπάτης συνάγει ἀπὸ τό τουρκικό ὄνομα τοῦ mescidi καί τῆς παρακείμενης ὁδοῦ, τῆς καλουμένης τῆς πύλης τοῦ Ἰησοῦ, ὅτι ἡ βυζαντινὴ πύλη ὀνομαζόταν «τοῦ Ἰησοῦ»⁴⁷. Ὁ R. Guillard δέχεται ὅτι μετὰ τὴν Ἀλωση ἡ Παλαιὰ Πόρτα πῆρε τὴν

37. Γιὰ τὴν μονὴ τῆς Περιδoléπτου βλ. Janin, La géographie ecclésiastique, σ. 218-222.

38. Κατόψεις τῶν δύο ναῶν βλ. Mathews, ὁ.π., σ. 3-14 καί 143-158.

39. Mathews, ὁ.π., σ. 231-236.

40. Περίληψη τῆς Διήγησης δημοσιεύει ὁ D. Stiernon, Le quartier du Xérolaphos à Constantinople et les reliques vénitiennes de Saint Athanase, REB 19 (1961), σ. 168-171.

41. Ὁ.π., σ. 177-188.

42. Δέν εἶναι φανερό πότε ἔφυγε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν ὁ κουρέας Ἰακώβος. Ἄν δεχθῶμεν τό 1453, τότε ὑπολογίζεται τό 1435 ὡς πρῶτον ἔτος τῆς παραμονῆς του ἐκεῖ. Ἡ ἀναφορὰ του σέ ἕναν καλόγερο δείχνει μᾶλλον τὸ μαρμαρὸς τῆς μονῆς τοῦ Ἀθανασίου στίς δύο δεκαετίες πρίν ἀπὸ τὴν Ἀλωση.

43. Ὁ Stiernon, ὁ.π., σ. 179-180, φαίνεται νά πλησιάζει εἰς τὴν λύση τοῦ προβλήματος μέ βάση τό Βίο τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου καί ὅλες τίς ὑπόλοιπες πληροφορίες· ὥστόσο, δέν στέκεται μέ ἐπιμονή στὰ ὑφιστάμενα μνημεῖα τῆς περιοχῆς, ἐκτός τῆς στήλης τοῦ Ἀρκαδίου.

44. Ὁ Schneider, ὁ.π., σ. 7, ἀπορρίπτει τὴν ὀνομασίαν «Χρυσὴ Πύλη» γιὰ τὴν πύλη αὐτή. Γιὰ τό πρόβλημα τῆς ὀνομασίας βλ. κυρίως τίς παρατηρήσεις τοῦ Guillard, ὁ.π., σ. 62-65.

45. Schneider, ὁ.π., σ. 7. Guillard, ὁ.π., σ. 62.

46. Ὁ.π., σ. 161.

47. Πασπάτης, ὁ.π., σ. 362.

Είλ. 5-6. Isa Karisi mescidi. Ττοιχοδομία έξωτερικά καί έσωτερικά τοῦ χώρου τῆς πρόθεσης (φωτ. R. Ousterhout).

ὀνομασία Isa Kari (πύλη τοῦ Ἰησοῦ), ἡ ὁποία διασώθηκε στό παρακείμενο Isa Kari mescidi⁴⁸. Στό σημεῖο αὐτό εἶναι διαφωτιστική κυρίως ἡ ἔρευνα τῆς Y. Otügen, ἡ ὁποία ἐπικαλεῖται πολὺτιμες τουρκικὲς πηγές, ἡδὴ ἀπὸ τὸ 15ο αἰ., ὅπου ἀναφέρεται συνοικία μὲ τὸ ὄνομα Bab-i Isa mahalesi⁴⁹. Ἡ ἔρευνά της τὴν ὡδήγεῖ σὲ ἓνα ἐνδιαφέροντα συσχετισμὸ μεταξὺ τῶν ὁθωμανικῶν πηγῶν καὶ τῆς πληροφορίας ἀνώνυμου ρώσου προσκυνητῆ (1390) γιὰ μὴ πύλη, ἀπὸ τὴν ὁποία ἐξερχόταν κανεὶς γιὰ νὰ πάει πρὸς τὴ μονὴ τῆς Περιδλέπτου καὶ τῆ Χρυσῆ Πύλης τῶν χερσαίων τειχῶν⁵⁰. Ἡ πύλη αὐτή, ἀπομεινάρει τῆς κωνσταντινέας ὁχύρωσης τῆς πόλης, καταστράφηκε σὲ σεισμό τοῦ 1509⁵¹. Ἀπὸ τὸν ἀνώνυμο ρώσο περιηγητὴ μαθαίνουμε ὅτι ἡ πύλη, ἀπὸ τὴ μία καὶ τὴν ἄλλη πλευρά της, εἶχε ζωγραφισμένες παραστάσεις τῆς Σταύρωσης τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Δευτέρας Παρουσίας⁵². Καὶ οἱ δύο παραστάσεις σχετίζονται βέβαια μὲ τὸν Χριστό.

Ἀπὸ τὴ Διήγηση τῆς μεταφορᾶς τῶν λειψάνων τοῦ Ἁθανασίου μαθαίνουμε γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοπωνυμίου τοῦ «Ἐσταυρωμένου Χριστοῦ - Cristo in croce» στὴν περιοχὴ τοῦ Ξηρολόφου. Ἡ πληροφορία τῆς Διήγησης γιὰ ἓνα «loco che si chiama Cristo in croce», ὅπως ἀναφέρεται ἀόριστα στό χωρὸ τοῦ Ξηρολόφου, θὰ πρέπει ἀναμφίβολα νὰ συνδεθεῖ μὲ τίς πληροφορίες τοῦ ἀνώνυμου ρώσου προσκυνητῆ γιὰ μὴ πύλη, μὲ παραστάσεις τῆς Σταύρωσης τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Δευτέρας Παρουσίας στίς δύο ὁψεις της (πύλη, κατ' ἐπέκταση, τοῦ Ἰησοῦ), καὶ τίς τουρκικὲς γιὰ τὴν ἴδια πύλη καὶ τὴ συνοικία γύρω ἀπὸ αὐτήν (Bab-i Isa mahalesi). Δηλαδή, ἡ πληροφορία τῆς Διήγησης (μὴ καὶ οἱ χρονικοὶ της προσδιορισμοὶ εἶναι τὸ 1454 καὶ τὰ 18 χρόνια παραμονῆς τοῦ κουρέα Ἰακώβου στὴν Κωνσταντινούπολη πρὶν ἀπὸ τὴν Ἑλωση), ἀποτελεῖ τὸ συνδετικὸ κρίκο μεταξὺ μιᾶς πληροφορίας τοῦ τέλους τοῦ 14ου αἰ. καὶ τῶν πρώτων τουρκικῶν ἀναφορῶν στὴν περιοχὴ, δείχνοντας ὅτι οἱ τελευταῖες δὲν ὑπῆρξαν ἀνθαίρετες καὶ αὐτόματες. Ἡ ταύτιση τοῦ «loco che si chiama Cristo in croce» μὲ τὴν πύλη Bab-i Isa δίνει, νομίζω, τὸ ἔναυσμα γιὰ τὴν ταύτιση τοῦ παρακείμενου Isa Kari mescidi μὲ κάποιο ἀπὸ τὰ σεμνεῖα τοῦ πατριάρχου Ἁθανασίου. Ὅταν κάποιος βάδιζε μὲ κατεύθυνση πρὸς τὴν ἔξοδο τῆς Χρυσῆς Πύλης τῶν χερσαίων τειχῶν, δηλαδή «alla parte extrema della terra», ἀφήνοντας πίσω καὶ δεξιὰ τὴ στήλη τοῦ Ἀρκαδίου, ἦταν λογικὸ νὰ ἔχει μπροστά του ἀπὸ τὴ μὴ μεριά (da un'altra banda) τὴν πύλη τοῦ κωνσταντινείου τείχους (Bab-i Isa, Cristo in croce) καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη (d'altra banda) τὸν Sancto Athanasio. Νὰ σημειώσουμε, τέλος, ὅτι ὁ δρόμος αὐτός, δρόμος Isa Kari τοῦ Πασπάτη, συμπίπτει μὲ τμῆμα τῆς βυζαντινῆς Μέσης, πού ἀρχίζει

ἀπὸ τὴ Χρυσὴ Πύλη τοῦ θεοδοσιανοῦ χερσαίου τείχους, καὶ πού συνειρμικά ὡδηγεῖ στὸν ἀόριστο προσδιορισμὸ τῆς θέσης τῶν ναῶν τοῦ Ἁθανασίου *μεσαίτατον τῆς Βασιλευούσης* τοῦ Βίου τοῦ Θεοκτίστου.

Ἀπὸ ὅλα τὰ παραπάνω γίνεται, νομίζω, σαφές, ὅτι τὸ Isa Kari mescidi, ὡς πρώιμο παλαιολόγειο κτίσμα (Εἰκ. 3-6), στὴν περιοχὴ τοῦ Ξηρολόφου, κοντὰ στὴν Πύλη Isa καὶ κοντὰ στὴ μονὴ τῆς Περιδλέπτου, πρέπει νὰ ταυτισθεῖ μὲ ἓνα ἀπὸ τοὺς ναοὺς τοῦ πατριάρχου Ἁθανασίου⁵³. Τὴν ἄποψη αὐτὴ ὑποστηρίζει καὶ ἡ παλαιότερη γνωστὴ, καὶ γραπτὴ, τουρκικὴ ὀνομασία τοῦ Isa Kari mescidi ὡς Manastir mescidi (μεταξὺ 1770 καὶ 1772)⁵⁴. Ἡ πληροφορία αὐτὴ τοῦ 18ου αἰ. ὑποδηλώνει τὴν παλαιὰ παράδοση γιὰ μὴ στὴ θέσιν αὐτὴ.

Ἀπὸ τὴ Διήγηση τῆς μεταφορᾶς τῶν λειψάνων τοῦ Ἁγίου Ἁθανασίου μαθαίνουμε ὅτι στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ λείψανο θρискόταν μέσα σὲ ξύλινο, ζωγραφισμένο μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ ἁγίου καὶ σχετικὴ ἐπιγραφή, φέρετρο, σὲ «capella coperta de riombo». Τὸ Isa Kari mescidi ἦταν, κατὰ γενικὴ ἀποδοχή, ξυλόστεγος ναός. Αὐτὸ σημαίνει αὐτόματα ὅτι μὴ ξύλινη κατασκευὴ στέγης δὲν εἶναι σύνηθες νὰ καλύπτεται μὲ φύλλα μολύβδου. Ἐπανερχόμενος στὴν ἐκτίμηση ὅτι τὰ σεμνεῖα τοῦ Ἁθανασίου εἶχαν ἓνα καθολικὸ ἀνδρώας μονῆς, ἓνα καθολικὸ (ἀφιερωμένο στὴ Θεοτόκο) γυναικείας μονῆς, μικρότερο ἀπὸ τὸ ἀνδρῶο, καὶ δύο (ἢ τρεῖς, ἂν δεχθοῦμε ὡς βάσιμη τὴν πληροφορία τοῦ Καλοθέτου) παρεκκλήσια, τείνω πρὸς τὴν ἄποψη ὅτι τὸ σωζόμενο mescidi εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς ναοὺς τῆς μονῆς τοῦ πατριάρχου Ἁθανασίου καὶ ὅτι στὸν περίβολό της θὰ πρέπει νὰ ὑπῆρχε ἓνα ταφικὸ μολυβδοσκεπαστο παρεκκλήσιο, ἀφιερωμένο στὸν Σωτῆρα Χριστό. Ἡ ἄποψη αὐτὴ ἐνισχύεται πλήρως ἀπὸ τίς περιγραφές τῶν αὐτοπτῶν μαρτύρων τῆς Διήγησης, τοῦ κουρέα Ἰακώβου καὶ τοῦ μαραγκοῦ, βοηθοῦ τοῦ Zottarello, ὅπου σαφῶς διαχωρίζονται ἡ «ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἁθανασίου» (τὸ καθολικὸ μὲ ἄλλα λόγια τῆς μονῆς) καὶ τὸ παρεκκλήσιο (capella coperta de riombo) μὲ τὸ λείψανο. Ἀόριστες, ἀλλὰ καὶ μὲ κάποια σημασία, εἶναι οἱ πληροφορίες ἀδημοσίετου Λόγου στὴν Ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων τοῦ πατριάρχου. Σύμφωνα μὲ τὸ Λόγο, δέκα χρόνια μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἁθανασίου (πρὶν ἀπὸ τὸ 1323) οἱ μαθητὲς του ἀποφάσισαν νὰ κτίσουν μὴ μικρὴ ἀψίδα (ἀρχοσόλιο;) πάνω ἀπὸ τὸν τάφο. Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴ τοῦ θεμελίου δρεθῆκε ἄθικτο τὸ λείψανο. Οἱ μοναχοὶ τὸ μετέφεραν στό ναὸ τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, ὅπου ὁ Ἁθανάσιος εἶχε ἐκφράσει τὴν ἐπιθυμία νὰ ταφεῖ⁵⁵. Οἱ ἀσάφεις προέρχονται πρῶτα ἀπὸ τὴν ἀθέτηση τῆς ἐπιθυμίας τοῦ πατριάρχου νὰ ταφεῖ στό ναὸ τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, πού ὁ ἴδιος ἱδρυσε, ἀμέλεια μᾶλλον σοβαρὴ ἀπὸ μαθητὲς καὶ

συνασκητές του. "Επειτα θά είχε σημασία νά γνωρίζαμε τόν τόπο τῆς ἀρχικῆς ταφῆς τοῦ πατριάρχου. Τάφηκε ἄραγε στόν αὐλαιο χῶρο τῆς μονῆς του ἢ στό ἐσωτερικό ἐνός ναοῦ, πιθανῶς τοῦ καθολικοῦ τῆς ἀνδρώας μονῆς· μᾶλλον τό δεύτερο, γιατί ἀρκοσόλια στό ἐσωτερικό ναῶν εἶναι συνήθεια κοινή στό Βυζάντιο, ὅχι ὅμως καί ἐλεύθερα ἀρκοσόλια στόν περίβολο τῆς μονῆς. "Ετσι, ἡ ἐρμηνεία τῶν πληροφοριῶν τοῦ Λόγου στήν Ἀνακομιδή ἀποδίδει καί πάλι δύο ναοούς⁵⁶. "Αν μάλιστα ὑποθέσουμε ὅτι τό ταφικό παρεκκλήσιο τοῦ Σωτήρος Χριστοῦ μέ τό λείψανο τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου βρισκόταν λίγο βορειότερα τοῦ ὑφιστάμενου σήμερα ἐρειπωμένου ναοῦ καί πλησιέστερα πρός τή Μέση καί τήν πύλη τοῦ κωνσταντινείου τείχους, τότε φαίνεται λογική ἡ σκέψη τό παρεκκλήσιο νά δάνεισε τό ὄνομα στήν πύλη ἢ νά δημιουργήσε μία νέα ὀνομασία τῆς περιοχῆς.

Μετά ἀπό ὅλη αὐτή τή διαπραγμάτευση ἀνακύπτει ἕνα νέο ἐρώτημα γιά τόν ὑφιστάμενο ἐρειπωμένο ναό. Τό μέγεθός του μᾶς ἀποτρέπει ἀπό τό νά τόν θεωρήσουμε παρεκκλήσιο μονῆς. Περιοριζόμενοι στήν ἄποψη ὅτι πρόκειται γιά ἕνα ἀπό τά δύο καθολικά, ἀνδρῶο καί γυναικεῖο, τῶν *σεμνείων* τοῦ Ἀθανασίου, εἶναι μᾶλλον ἀπίθανο τό γυναικεῖο νά εἶχε τή χωρητικότητα τοῦ Isa Kapisi mescidi. Ἀποκλίνω δηλαδή πρός τή σκέψη ὅτι τό Isa Kapisi mescidi εἶναι τό καθολικό τῆς ἀνδρώας μονῆς τοῦ Ἀθανασίου. Δέν θά μάθουμε ἴσως ποτέ τό ὄνομα αὐτοῦ τοῦ καθολικοῦ, ἂν καί οἱ Βίοι τοῦ Θεοκτίστου καί τοῦ Καλοθέτου παραδίδουν τά ὀνόματα τῶν ναῶν πού ἱδρυσε ὁ Ἀθανάσιος. "Αν ὁ Θεόκτιστος κράτησε κάποια ἀξιολογική σειρά στήν ἀπαρίθμησή τους (ἀναφέρει πρῶτο τό ναό τῆς Ἀγίας Τριάδος καί δεύτερο τό ταφικό παρεκκλήσιο τοῦ Σωτήρος Χριστοῦ μέ τό λείψανο τοῦ πατριάρχου), τότε ἡ πρόταση θά ἦταν ὅτι ἦταν ἀφιερωμένο στήν Ἀγία Τριάδα. Εἶναι ἀπλῶς μία σκέψη.

4. Εἶναι ἄστοχο νά συγκρίνει κανείς τήν ἀρχιτεκτονική μορφή καί τό διάκοσμο ἐνός μονόχωρου καί ξυλόστεγου μοναστηριακοῦ ναοῦ, ὅπως τό Isa Kapisi mescidi, μέ παλαιολόγειους ναοούς τοῦ εὐρύτερου χώρου τῆς αὐτοκρατορίας, ἐφόσον ἡ Κωνσταντινούπολη παρουσιάζει ὀρισμένα τυπικά χαρακτηριστικά, κυρίως στό διάκοσμο, συντηρητικό πολλές φορές. Ὁ τρόπος δομῆς μέ τήν ἐναλλαγή σειρῶν πλίνθων καί δόμων κατά διαστήματα δέν ἔχει πρωτοτυπία καί εἶναι σέ χρήση στήν Πρωτεύουσα ἤδη ἀπό τήν παλαιοχριστιανική περίοδο. Ἐπίσης, ὁ κεραμοπλαστικός διάκοσμος ναῶν τῶν ἀρχῶν τοῦ 14ου αἰ. δέν ὀδηγεῖ σέ ὑπερβολές τοῦ διακόσμου μνημείων τῆς Θεσσαλονίκης καί τῆς Μακεδονίας. Τό Isa Kapisi mescidi διακρίνεται γιά τή λιτότητα

τοῦ κεραμοπλαστικοῦ διακόσμου, σύμφωνη μέ τίς τρέχουσες προτιμήσεις τῆς Πρωτεύουσας κατά τήν περίοδο τῶν πρώτων Παλαιολόγων. Ἡ ταύτιση τοῦ Isa mescidi μέ τό καθολικό τῆς ἀνδρώας μονῆς τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου σημαίνει ὅτι θά πρέπει νά δεχθοῦμε ὡς περίοδο ἀνέγερσής του τό διάστημα 1282-1289, δηλαδή τήν πρώτη περίπου δεκαετία τῆς βασιλείας τοῦ Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου. Κάτι τέτοιο ἀποκτᾷ ἰδιαίτερη σημασία γιά τήν Κωνσταντινούπολη, ἐφόσον ὁ ναός ἀποδεικνύεται ὅτι εἶναι τό ἀρχαιότερο ὑφιστάμενο σήμερα σέ αὐτήν παλαιολόγειο μνημεῖο.

Βυζαντινό Μουσεῖο Ἀθηνῶν

48. Guillard, ὁ.π., σ. 63.

49. "Ο.π., σ. 125-130, ὅπου καί παρατίθενται μέ χρονολογική σειρά οἱ τουρκικές πηγές τοῦ 15ου καί τοῦ 16ου αἰ. γιά τή συνοικία Bab-i Isa (τῆς πύλης τοῦ Ἰησοῦ). Παλαιότερη μνεία τῆς συνοικίας γίνεται στά 1472/3.

50. "Ο.π., σ. 160-161.

51. "Ο.π., σ. 131-138.

52. Majeska, ὁ.π., σ. 146.

53. Τήν ἰδέα γιά μονή τοῦ Ἰασίτου στό Isa Kapisi mescidi, γνωστῆς μόνο ἀπό μία πηγή τοῦ 1158, βλ. Janin, La géographie ecclésiastique, σ. 255-256, ἀπορρίπτει ὁ Schneider, ὁ.π., σ. 6.

54. Schneider, ὁ.π., σ. 5, σημ. 1.

55. Τό ἀδημοσίευτο κείμενο τοῦ Λόγου πού περιέχεται στόν κώδικα 64 τῆς Χάλκης συμβουλευθήκε ἡ Α.-Μ. Μ. Talbot, The Correspondence of Athanasius I, ὁ.π. (ὑπόσημ. 14), σ. XXVI-XXVII.

56. Ἡ Α.-Μ. Μ. Talbot, ὁ.π., σ. XXVII, ὑποθέτει, μέ βάση τίς παρ'απάνω πληροφορίες τοῦ Λόγου, ὅτι τό καθολικό τῆς μονῆς τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου ἦταν ἀφιερωμένο στόν Σωτήρα Χριστό.

Th. Papazotos

THE ISA KAPISI MESCIDI IN CONSTANTINOPLE, A MONASTERY OF THE PATRIARCH ATHANASIOS

The Isa (or Ese) Kapısı, or Manastir, or Ibrahim Pasa mescidi was already known in the last century as an anonymous Byzantine monument of Constantinople. Since then it has been published on a few occasions as a Palaeologan monument.

The church is located quite close to the column of Arkadios in the Byzantine district of Xerolophos on the side closer to the walls of Constantine. Perusal of the sources and topographical survey of the Xerolophos area have not revealed any important Palaeologan buildings, with the exception of mention of the founding of a monastery there by the Patriarch Athanasios I. The authors of the Life of Athanasios I (the monk Theoktistos the Stoudite and Joseph Kalothetos) provide much information on the building activity undertaken by the Patriarch. The historian Nikephoros Gregoras informs us as to the monastery's location at Xerolophos. An extremely interesting source on the same subject is the Venetian Narration on the translation of the relics of St Athanasios immediately after the fall of the city to the

Ottomans. That the Venetians considered these relics of the Patriarch of Constantinople to be those of the homonymous Patriarch of Alexandria has been adequately established by D. Stiernon. The topographical information in the Narrative regarding the finding of the relics in a place "che in greco la si chiama Acsirolafo, dove e una colonna altissima hystoriada [column of Arkadios], como e quella de Roma da un altra banda e un loco che si chiama Cristo in croce, daltra banda e Sancto Athanasio, et tuta questa contrada se dimanda Acsirolafo", in conjunction with the evidence provided by the Russian Ignatios Smolianin, identify the Manastir mescidi with the monastery of the Patriarch Athanasios. Such an identification, one again based on the sources, means that we should also accept that it was erected between 1282 and 1289, namely in about the first decade of the reign of Andronikos II Palaeologos. This take on particular importance for Constantinople since the church can be proved to be the earliest extant monument of the Palaeologan period.